Erving Goffman: Stigma. Poznámky o způsobech zvládání narušené identity
Sociologické nakladatelství. Praha 2003, preklad: Tomáš Prášek, 167 s. (Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs (NJ), 1963)

Presne štyridsať rokov po prvom vydaní sa k nám dostáva český preklad v poradí piatej práce Ervina Goffmana *Stigma*. Po preklade jeho prvotiny z roku 1959 *Presentation of Self in Everyday Life,* ktorú v roku 1999 vydalo pražské vydavateľstvo Studia Ypsilon pod názvom *Všichni hrajem divadlo*, ide v prostredí českých a slovenských prekladov odbornej literatúry o druhý pokus priblížiť originálnymi textami koncepciu jedného z najvýznamnejších, ale aj najrozporuplnejších predstaviteľov americkej sociológie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Otázkou by však mohlo byť, či je ešte aj dnes zmysluplné čítať už takmer pol storočia starú prácu a ak jeho práce čítať, tak akým spôsobom. Má v súčasnosti, keď sú identita a problémy rôznymi spôsobmi stigmatizovaných ľudí každodennou témou literatúry, politických diskusií a všetkých druhov masových médií, vôbec zmysel vracať sa k už takmer pol storočia starým myšlienkam? Najmä ak ide o prácu vybudovanú predovšetkým na analýze dobovej tlače, pozorovaniach a výpovediach ľudí žijúcich v povojnových Spojených štátoch? Kto si knižku pozorne prečíta, určite odpovie kladne, len s dodatkom, že si treba uvedomiť, že množstvo ilustrácií je z iného kultúrneho prostredia a aj to takmer pol storočia staré. No závery, ku ktorým autor dochádza, sú podnetné a veľmi aktuálne aj dnes. V každom prípade sa čitateľ musí rozhodnúť, ako bude *Stigmu* čítať, pretože z dvoch základných možných spôsobov každý ponúka iný druh intelektuálneho zážitku. Prvý prístup ku knihe je vidieť ju ako piatu knihu zo série kníh Ervina Goffmana, teda ako neoddeliteľnú súčasť myšlienkového sveta tohto stále ešte nekonvenčného spôsobu sociologického bádania. Druhým spôsobom je čítať knihu ako jednu z množstva štúdií o živote a spôsoboch interakcie ľudí, ktorí sú nositeľmi rôznych druhov sociálnych stigiem či postihnutí - slepcov a inak telesne postihnutých, príslušníkov etnických alebo sexuálnych menšín, ale aj ľudí s neakceptovateľnou minulosťou či neobvyklou biografiou.

Pri pohľade na knihu ako súčasť Goffmanovho diela ide predovšetkým o čítanie Goffmana, o spôsob pochopenia jeho myšlienkového sveta. Takýto postup otvára možnosť pochopiť jeho metodológiu, spôsob písania o zvolenej téme a problémy, ktoré považoval za relevantné pre sociológiu. Ako naznačuje podtitul knihy, svoju knihu predstavil ako poznámky. Tento žáner nezvolil v prípade *Stigmy* prvý ani poslednýkrát, skôr ide o jeho charakteristický spôsob písania o sociálnej realite. Podobne ako v esejach o mentálne postihnutých, ktoré dva roky pred *Stigmou* vydal pod názvom *Azyly*, alebo aj v svojich iných prácach využil voľnejší žáner, bližší antropologickým štúdiám a usporiadaným terénnym poznámkam z exotických prostredí ako písaniu vo vtedajšej systematickej a systémovej sociológii. Pri pohľade na Goffmanovo dielo je vidieť, že väčšina z jeho najvýznamnejších prác je doplnená podtitulom, ktorý usmerňuje očakávania čitateľov o charaktere a obsahu knihy. Okrem *Stigmy* a *Azylov* aj *Encouters (Stretnutia)* z roku 1961 doplnil podtitulom *Dve štúdie zo sociológie interakcie*, *Behavior in Publics Places (Správanie na verejných miestach)* z roku 1963 označil ako *Poznámky zo sociálnej organizácie stretávaní*, *Interaction Rituals (Interakčné rituály)* z roku 1967 označuje zasa ako *Eseje o správaní zoči - voči*. Aj niektoré ďalšie práce titulmi odkrývajú charakter Goffmanových prác - *Relation in Public (Vzťahy na verejnosti)* z roku 1971 má podtitul *Mikroštúdie o verejnom poriadku*, *Frame Analysis (Analýzy rámcov)* z roku 1974 sú *Eseje o organizácii skúsenosti*. Za spôsob, akým Goffman píše o sociálnej realite, je dodnes oceňovaný sociológmi, ktorí obhajujú voľnejší a nesystematický žáner, pretože ani sociálny život nie je úplne systematický a usporiadaný, aby sa dal systematicky zachytiť. Sociálna realita nie je opisovaná veľmi presne, je to skôr opis, čo má naznačiť tekutosť, nestálosť a premenlivosť sociálnej reality. Predovšetkým v pluralitných západných spoločnostiach je tento prístup metodologicky prínosný, pretože umožňuje skúmať jednu z ich základných charakteristík – dynamiku a neustálu premenlivosť. To, že majú jeho knihy charakter mikroanalýz a poznámok, vôbec neochudobňuje jeho teoretickú fundovanosť, ba dokonca je logickým vyústením interakcionizmu v sociológii, ktorý Goffman rozvinul do podoby strategického interakcionizmu, prípadne sa o tomto prístupe hovorí ako o sociálnej dramaturgii. O strategickej interakcii sa hovorí predovšetkým preto, lebo cieľom analýzy je dynamika vzájomnej závislosti účastníkov interakcie a nie ako v klasickom symbolickom interakcionizme len symbolické významy, lebo tie akoby neumožňovali vidieť odlišnosti jednotlivých účastníkov interakcie. Dobovo bola *Stigma* podobne ako aj ďalšie Goffmanove práce podnetná aj preto, že šlo o éru, v ktorej bolo intelektuálnou módou venovať sa marginálnym a okrajovým prípadom a problémom. Na jednej strane na nevšedných problémoch mohla sociálna dramaturgia inšpirovať socio-lógiu celou sadou nových pojmov, v Goffmanovom prípade predovšetkým terminológiou a metaforami z divadla, na druhej strane sa všedné interakcie ľudí, interpretované ako mikrodrámy, scénické vystúpenia jednotlivcov, stali legitímnou súčasťou predmetu sociológie.

Hoci mnohí sociológovia, napríklad Georg Ritzer, považujú *Stigmu* za Goffmanovu najzaujímavejšiu prácu, postihol ju podobne ako celé jeho dielo osud nekonvenčného myslenia. Jeho štýl a štandard práce už od šesťdesiatych rokov rozdeľoval sociológov na tých, ktorí jeho štýl považovali za znehodnocovanie sociológie ako vedy, až po sociológov na úplne opačnom póle, ktorí ho vysoko oceňovali a zvolili si ho aj v roku 1981 za prezidenta *Americkej sociologickej asociácie (ASA)*. Jedným z dôvodov kritiky, ale aj obľuby jeho kníh je práve štýl písania a metodológia, akú využíva pri svojich výskumoch. Býva kritizovaný za svoju neštandardnú

metodológiu a za predefinovávanie už definovaných pojmov. Jeho definície idú totiž častokrát proti už hotovým očakávaniam, ktoré formuje konvenčné myslenie, čo však na druhej strane ukazuje sociálny život v oveľa plastickejšej a živšej podobe. Vytváranie a predefinovávanie pojmov je výraznou črtou aj *Stigmy*. V úvode knihy Goffman uvádza, že v nej vytvára a používa špecifický súbor pojmov, ktoré sa týkajú „sociálnych informácií", teda informácií, ktoré o sebe jednotlivec priamo podáva a pretože napriek už existujúcim definíciám stigmy pociťoval absenciu opisu štrukturálnych predpokladov stigmy, rozhodol sa dať ich do vzťahu s novou, vlastnou definíciou. Zvolil si však dosť náročný a zdĺhavý postup, napriek veľkému množstvu ilustrácií prípadov, anekdot zo života stigmatizovaných sa totiž častokrát stráca pointa a obsah definície. Podľa recenzie Eugene Weinsteinovej na *Stigmu* z roku 1965 by na objasnenie problému stačila z celej knihy iba polovica jej obsahu.

Častokrát je dodnes Goffmanova tvorba kritizovaná za nedostatok empirických výskumov, ktorými by podložil svoju argumentáciu. Problémom aj v *Stigme* nie je, že by závery neboli podložené empiricky, problém pre kritikov je predovšetkým v tom, akým typom dát sú argumenty podporené. V knihe nie sú štatistické údaje ani tabuľky, grafy alebo historické porovnávania. Podobne ako aj v ostatných knihách sú v knihe ako zdroje dát použité najmä zúčastnené pozorovania, ústrižky z novín, klinické štúdie, výpovede ľudí, o ktorých živote sa vyjadruje, ale aj ukážky z beletrie, v ktorých sú opísané množstvá bežných životných situácií. Hoci kniha nie je argumentačne vystavaná štandardnými systematickými postupmi, je v nej viditeľná snaha (možno až priveľká) o systematizovanie skúmaného problému. Výsledným efektom sa stalo, že vzniká nová konštrukcia sociálneho života, nezávislá od reálneho a neustále sa dynamicky meniaceho sveta. Tento výsledok je daň pokusom o objektivitu, ktorá však dáva jeho prácam charakter vedeckosti. V Goffmanovom prípade je objektivita postavená na prístupe *outsidera*, človeka zvonku, ktorý nestranne pozoruje svet, triedi ho a systematizuje. Hoci pozorovanie nie je v *Stigme* veľmi využívanou metódou, fenomenologická pozícia cudzinca je v nej metodologickým nástrojom a optikou, ktorá umožňuje ukazovať interakcie medzi ľuďmi nezaujato a z neutrálnej pozície. Schopnosť odstupu od problému stigmatizovaných ľudí nie je iba príčinou presvedčivosti jeho myšlienok, ale pravdepodobne aj dôsledkom jeho dôkladne reflektovanej životnej skúsenosti.

Erving Goffman bol cudzincom vo viacerých významoch aj v rôznych obdobiach života. Narodil sa v Kanade v židovskej rodine a aj v rámci sociológie bol v šesťdesiatych rokoch mimo všetkých hlavných prúdov. Odstup od sveta, ktorý skúmal, ale aj od vtedajšej sociológie si udržal aj jazykom, ktorým sociálny život opisoval. Do jazyka sociológie vniesol pojmy z bežného života vtedajšej americkej spoločnosti, ktorá zažívala prerod pod vplyvom rastúcej byrokratizácie, ekonomizácie a rastúcej novej strednej triedy. Manažment, riadenie dojmov, predstavenie, kontrola informácií, predstieranie, deviácie boli pojmy, ktoré integrovaním do sociológie zároveň účinnejšie kritizovali existujúce pomery v spoločnosti. Využitie dobového, v americkej spoločnosti dominantného jazyka však v súčasnosti zahmlieva údernosť, zacielenosť a sociálnu angažovanosť jeho prác. Dnes je množstvo tém a pojmov, na ktorých práca stojí, základom súčasného oficiálneho diskurzu, presýteného „sociologickým spamom" aj u nás, čo znižuje príťažlivosť a objavnosť, akú mala kniha v čase svojho prvého vydania. Napriek tomu je však možné *Stigmu* stále považovať za jednu zo základných sociologických prác o vytváraní a formovaní ľudskej identity.

Druhý spôsob čítania *Stigmy* ako jednej zo základných diel z oblasti sociológie menšín, postihnutých a vylúčených ľudí ponúka aj v súčasnosti vhodnú optiku pri analýze vzťahov toho, čo je považované za normálne a čo je považované za neprípustné alebo prinajmenšom nečisté. Pri aktualizácii na súčasné podmienky v našej spoločnosti stačí príklady, ktoré uvádza Goffman, nahradiť inými, čím sa odkryje celý teoretický potenciál *Stigmy* a zároveň bude zrozumiteľnejšie, prečo patrí táto kniha stále k najcitovanejším a prečo je pre sociológov stálym zdrojom inšpirácie. Stačí začať kľúčovými pojmami, ktorými sú v knihe stigma a identita človeka formovaná v interakciách s druhými ľuďmi. V Goffmanovej koncepcii je totiž vzájomná akceptácia identít základom „pracovného konsenzu", na ktorom je založená akákoľvek medziľudská interakcia. Zatiaľ čo v iných knihách analyzuje situácie, v ktorých sa ľudia vyrovnávajú s rôznymi formami dočasných stigiem, v *Stigme* analyzuje ľudí, ktorí sú nositeľmi trvalej stigmy. Kniha je predovšetkým prehľadová štúdia zaoberajúca sa ľuďmi, ktorých nejaký druh hendikepu diskvalifikuje z úplnej akceptácie v spoločnosti. Téma stigmy je podľa Goffmana o „situácii jednotlivca vylúčeného z plného spoločenského prijatia". (s. 7) Slepí, príslušníci etnických menšín, prostitútky, homosexuáli či narkomani sú materiálom, na ktorom je v knihe vytvorená koncepcia vzťahu normality a deviácie. Pôvodný grécky význam pojmu *stigma* slúžil na označenie telesných znakov určených k tomu, aby vyšlo najavo niečo neobvyklého a zlého o morálnom statuse označovaného. Šlo o rituálne nečistých ľudí, ktorým je lepšie sa vyhýbať, predovšetkým na verejnosti. Kresťania význam stigmy rozšírili na telesné znaky svätosti. V moderných spoločnostiach sa však stigma vzťahuje predovšetkým k hanbe samej ako k jeho telesnému dôkazu. Goffman sa však neuspokojil s týmto definovaním, ale k porozumeniu významu stigmy použil sadu ďalších pojmov týkajúcich sa identity jednotlivca. V knihe postupne rozlišuje tri vrstvy identity, hovorí o „trojjedinosti identity" každého človeka. Na jednej strane vymedzuje sociálnu identitu v jej dvoch podobách - virtuálnej a skutočnej. Na druhej strane hovorí aj o tretej súčasti – o identite ega. Až vo vzťahu k týmto trom vrstvám identity sa podľa Goffmana dá podrobne analyzovať problém stigmatizácie.

Prvým dôležitým pojmom je v knihe *virtuálna sociálna identita*. Pojmom sociálna identita nahrádza veľmi rozšírený pojem sociálny status. K tomu ho doviedol predpoklad, že pri prvom stretnutí človeka zvyčajne

rozlišujeme osobné atribúty človeka ako napríklad čestnosť alebo aj štrukturálne atribúty ako zamestnanie. V prípade virtuálnej sociálnej identity ide vlastne o dojem, ktorý získavame z druhého človeka a očakávania, ktoré o jeho správaní máme na základe znakov, ktoré na ňom vidíme, alebo o ňom vieme. Je to v podstate naša predstava, čím by človek, ktorý pred nami stojí, mal byť. Druhou dôležitou stránkou identity je s*kutočná sociálna identita.* Ide v podstate o tie kategórie a vlastnosti, ktoré sú tejto osobe skutočne vlastné, nie sú teda len naším dojmom. Tretiu podobu identity - *identitu ega* - alebo inými slovami pociťovanú identitu podrobnejšie vysvetľuje až v tretej časti knihy. Považuje ju za „subjektívny pocit vlastnej situácie a vlastnej kontinuity a charakteru, ktorý človek získa v dôsledku svojich rôznych sociálnych skúseností". (s. 123) Subjektívna identita ega je na rozdiel od ďalších dvoch spojená s emóciami a pocitmi identity, je to reflexívna záležitosť, ktorú musí osoba, o ktorej identitu ide, nevyhnutne pociťovať. V kontexte viacdimenzionálnosti identity je možné porozumieť aj tomu, čo všetko môže byť považované za stigmu. V prípade, že je osoba nositeľom atribútu, ktorý ju odlišuje od ostatných, medzi ktorých by mala patriť, hovorí Goffman o *stigme*. Ak je diskreditujúci dopad takejto vlastnosti alebo znaku rozsiahly, hovorí sa jej často aj zlyhanie, hendikep alebo nedostatok. Stigma je vlastne dôsledok zvláštneho rozdielu medzi skutočnou a virtuálnou sociálnou identitou, ak nezodpovedá pohľadu ostatných normálnych. Za stigmu však Goffman nepovažuje všetky nežiaduce atribúty, ale len tie, ktoré sa nezlučujú s naším stereotypom ohľadom toho, kým by mal daný jednotlivec podľa nášho názoru byť. Pojmom stigma Goffman súhrnne rozumie „silne diskreditujúci atribút". (s. 11)

Stigma nie je iba záležitosťou pohľadu iných a dojmu, aký vzniká v druhých pri interakcii so stigmatizovaným, no tým, že sa Goffman venuje v knihe aj tretej zložke identity - identite ega - umožňuje analyzovať aj to, čo jednotlivec pociťuje voči svojej stigme a jej manažovaniu. Stigmy môžu totiž mať veľa rôznych podôb. Môže ísť o telesnú škaredosť (rôzne telesné znetvorenia), tiež o chyby charakteru (to, čo považujeme za slabú vôľu, neprimerané vášne, falošné presvedčenia, nepoctivosť, ďalej duševné poruchy, skúsenosť väzenia, alkoholizmus, homosexualita, nezamestnanosť, politický radikalizmus alebo samovražedné pokusy). Treťou skupinou stigmatizujúcich znakov sú podľa Goffmana kmeňové stigmy rasy, národa alebo náboženstva, teda tie, ktoré sa môžu šíriť po rodových líniách a „rovnomerne kontaminovať všetkých členov rodiny". (s. 12) Všetky tieto príklady stigiem majú spoločné to, že „jednotlivec, ktorý by mohol byť v bežnom spoločenskom styku prijímaný celkom ľahko, je nositeľom charakteristickej črty, ktorá sa môže vnútiť do našej pozornosti a spôsobiť, že tí z nás, ktorí sa s ním stretnú, sa od neho odvrátia a že bude pripomínať nárok iných jeho atribútov na nás. Je nositeľom stigmy, nežiaducej odlišnosti od toho, čo sme očakávali." (s. 12-13) Stigmatizovaný je nositeľom odlišnosti od nás, ktorí sme normálni, lebo sa od tohto očakávania neodchyľujeme. Goffman spája predstavu normality a stigmy s vytváraním špecifického druhu teórie, na základe ktorej všetci samozrejme veríme tomu, že osoba so stigmou nie je úplne človekom. O tento predpoklad potom opierame rôzne formy diskriminácie, ktorými často nevedomky znižujeme životné šance stigmatizovanej osoby. V teórii stigmy si vysvetľujeme menejcennosť osoby so stigmou a táto nami pestovaná stigma nám aj zároveň objasňuje nebezpečia, ktoré takáto osoba predstavuje. Dôsledkom takejto ideológie je, že pripisujeme danej osobe veľké množstvo nedokonalostí na základe jednej pôvodnej. Niekedy však môže ísť aj o pripisovanie niektorých žiaducich vlastností obsahujúcich nádych nadprirodzena, akými je napríklad „šiesty zmysel" alebo „porozumenie", ktoré stigmatizovaným dávame.

Nie každé posudzovanie druhých je stigmatizáciou, podľa Goffmana to neplatí napríklad vtedy, keď vyjadrujeme podporu hodnotovým rebríčkom, ktoré sa vzťahujú na iných a ktoré by mali ostatní aj podporovať. Problém vzniká až tam, „kde na všetkých stranách vzniká očakávanie, že osoby v danej kategórii by nemali konkrétnu normu iba podporovať, ale ju tiež napĺňať". (s. 14) Stigmatizácia účinne pôsobí na stigmatizovaného práve preto, že on má práve tie isté predstavy o normalite a identite ako my. Meradlá, ktorými hodnotí seba a druhých, prebraté zo širšej spoločnosti ho vyzbrojili tým, že si je dokonale vedomý toho, v čom druhí vidia jeho chybu, následkom čoho nevyhnutne, hoci iba v určitých chvíľach, súhlasí s tým, že naozaj nespĺňa požiadavky na to, čím by naozaj mal byť. Takto z toho, že človek vníma niektorý svoj atribút ako niečo poškvrňujúce alebo ako niečo, bez čoho by sa dokázal bez váhania obísť, vzniká pocit hanby, nenávisti k sebe samému alebo sebaponižovania. Prežívanie identity ega sa v podstate stáva rozhodujúcim nástrojom stigmatizácie. Pri opise rôznych druhov stigiem rozlišuje Goffman dve základné situácie, v ktorých sa stigmatizujúci nachádza. Buď je v smutnej situácii *diskreditovaného (discredited)* alebo v situácii *diskreditovateľného (discreditable)*. Diskreditovaný je človek, u ktorého k zaregistrovaniu jeho chyby stačí obyčajné zameranie našej pozornosti (obvykle vizuálne). V prípade, že odlišnosť nie je viditeľná a nie je jej treba pri stretnutí venovať pozornosť, teda nie je vopred známa a pri stretnutí nie je odlišnosť zjavná, ide o osobu *diskreditovateľnú*. V takejto situácii sú hlavným zdrojom stigmy okolnosti osobného života, teda súčasť súkromného životopisu jednotlivca. Môže ísť o skúsenosť s pobytom vo väzení, v psychiatrickej liečebni, neakceptovateľný sexuálny vzťah. Pri stretnutí normálnych s diskreditovateľnými sa dôležitou súčasťou ich interakcie stáva predstieranie - manažovanie- s informáciami, ktoré stigmatizovaná osoba poskytne druhej strane. Okrem problémov, s akými sa vyrovnávajú stigmatizovaní, Goffman poukazuje aj na prípady profesionálne stigmatizovaných, ktorí sa stávajú predstaviteľmi určitej stigmatizovanej kategórie a ktorí svoje postavenie získavajú vďaka „svojej" stigmatizovanej skupine a stávajú sa zástupcami celej kategórie. V ich prípade však ide o úplne odlišný typ

vedomého narábania s informáciami o sebe, svojej minulosti alebo o svojej charakteristike, ktorá je základom stigmy.

Na úrovni sebapociťovania identity ega je v knihe podrobne rozobrané, ako sa stigmatizovaní vyrovnávajú s pocitmi hanby a sebaodmietania, ktoré vznikajú v dôsledku situácie, keď stigmatizovaný človek prijíma pri sebaposudzovaní normálne štandardy identity, alebo keď sú konfrontovaní s tým, že sú okolitou spoločnosťou odmietaní. No čo je najzaujímavejšie a aj najdôkladnejšie, v knihe sú opísané, okrem spôsobov, akými zvládajú a riadia toto napätie, predovšetkým spôsoby, akými postihnutí kontrolujú informácie, ktoré o sebe prezradia okoliu. Druhá časť knihy, ktorá sa tomuto problému venuje - *Kontrola informácií a osobná identita* - je zároveň najrozsiahlejšou časťou knihy, tvorí takmer jej polovicu. „Otázka predstierania tradične vedie k zamysleniu nad „viditeľnosťou“ určitej stigmy, totiž nad tým, nakoľko dobre alebo zle je určitá stigma schopná informovať o svojom nositeľovi skutočnosť, že je stigmatizovaný.“ (s. 61) Bežne dostupné informácie o ňom sú štartovacou čiarou, na ktorú sa musí postaviť, keď sa rozhoduje, aký kurz má nabrať s ohľadom na svoju stigmu. Goffman upresňuje, že ide predovšetkým o manažovanie zrejmých znakov. Medzi ne zaraďuje všetky zachytiteľné znaky, napríklad aj zakoktanie, pretože aj to je zachytiteľné, preto je akoby “viditeľné“. Vidieť stigmu však nie je to isté ako o nej vedieť, pretože už prvý kontakt stigmu odkrýva. Viditeľnosť stigmy je však aj niečo iné ako „vnímané ohnisko“, odlišuje sa teda od situácie, v ktorej má stigma dopad na interakciu. Okrem situácie stretnutia to, že má človek nejaký hendikep, neobmedzuje jeho možnosti. „Oblasť zvládania (manažovania) stigmy možno vidieť ako niečo, čo sa týka predovšetkým verejného života, kontaktu medzi cudzími alebo iba známymi, teda tej časti kontinua, na ktorej protiľahlej časti leží intimita.“ (s. 65) Postihnutí si preto často vyvíjajú techniky ako riadiť styk s cudzími ľuďmi, ale aj špeciálne techniky, ako preklenúť počiatočný odstup. Tak sa pokúšajú dostať na „osobnejšiu“ rovinu, keď ich defekt prestáva hrať kľúčovú rolu, inými slovami je to snaha o prielom vo vzťahu, o roztápanie ľadov.

Goffman od problému jednej kategórie ľudí postupne v knihe prechádza k všeobecnému problému osobnej identity človeka. Osobná identita sú „pozitívne znamienka alebo vešiaky na identitu a tá jedinečná kombinácia prvkov životného príbehu, ktorá je k človeku prichytená pomocou týchto vešiakov. Pojem osobnej identity sa teda opiera o predpoklad, že určitú osobu je možné odlíšiť od všetkých ostatných a že okolo tohto prostriedku odlíšenia sa môže ako cukrová vata prichytiť a omotať jedinečný súvislý záznam sociálnych skutočností, z ktorého sa potom stáva lepkavá substancia, ku ktorej môžu priľnúť ešte ďalšie biografické fakty.“ (s. 71) Ide akoby o druh fotografického otlačku jednotlivca v mysliach ľudí alebo vedomie svojho špecifického miesta v konkrétnom systéme ľudí. Je to znak, ktorý sa stáva základom jeho obrazu, znak, ktorý symbolizuje jeho vlastnosti. Aj keď je rozšírené robiť zo stigmatizovaných obete „nálepkovania“ zo strany „normálnych, Goffman nerobí zo stigmatizovaných iba jednoduché, pasívne obete konverzačnej diskriminácie a konvenčných predstáv o normalite. Ilustruje to na príkladoch, keď sa stigmatizovaní aktívne snažia stať normálnymi aj napriek nákladom, ktoré ich to stojí. Stávajú sa „viktimizovaní“, pretože v snahe nájsť istotu v konverzácii s druhými a pocit prijatia zo strany druhých sa nechávajú nachytať, sú terčom podvodníkov predávajúcich prostriedky nápravy rečových chýb, zosvetlenia pokožky, predĺženia tela, omladnutia, ale aj liečby vierou. Iným spôsobom aktívneho narábania so svojou stigmou môžu byť aj snahy stigmatizovaného pokúsiť sa napraviť svoju nezávideniahodnú situáciu. Napríklad tým, že veľkú časť svojho úsilia venuje snahe vyniknúť v činnostiach, ktoré sú zvyčajne kvôli rôznym fyzickým obmedzeniam pred ľuďmi s jeho postihnutím uzatvorené. Príkladom môžu byť chromí, ktorí sa naučia plávať, alebo vozíčkári, ktorí sa snažia dobre napodobňovať tanec. Problémom je totiž predovšetkým to, že toto učenie môže byť sprevádzané aj neprimeranými mukami, akým „normálni“ vystavení nie sú. Iným dôsledkom stigmatizácie zasa môže byť situácia, že sa postihnutá osoba odvráti od takzvanej reality a bude sa pokúšať o nekonvenčnú interpretáciu svojej sociálnej identity. V neposlednom rade sa môžu stigmatizovaní snažiť zo svojej stigmy aj vyťažiť nejaké výhody, môžu ju využívať k získaniu „vedľajšieho zisku“ napríklad ako ospravedlnenie neúspechov, ktoré ho však stretli z úplne iných dôvodov.

Stigma získava svoj význam predovšetkým pri vzájomnej konfrontácii stigmy s normalitou. Goffman preto venuje veľký priestor podrobnému vykresľovaniu typov interakcií, ktoré bývajú označované ako „zmiešané kontakty“. Sú to okamihy, keď sa stigmatizovaní aj normálni nachádzajú v tej istej sociálnej situácii, teda sú vo vzájomnej fyzickej prítomnosti. V bezprostrednom kontakte normálnych a stigmatizovaných totiž nastáva jedna z kľúčových sociologických situácií, keď sú obe strany konfrontované s príčinami a dôsledkami stigmy. Práve tieto stretnutia môžu viesť tak normálnych, ako aj stigmatizovaných k snahe organizovať si život tak, aby sa týmto stretnutiam vyhli. Predovšetkým je to ťažšie pre stigmatizovaných, oni musia pri takýchto stretnutiach vyvíjať väčšiu aktivitu, aby ju zvládli. Stigmatizovaný jednotlivec môže pociťovať neistotu z toho, akú totožnosť v očiach druhého získa a ako bude prijatý. Rodí sa v ňom pocit, že nevie, čo si o ňom ostatní prítomní „naozaj“ myslia. Prežívanie pocitu, že je pod lupou, ho vedie k tomu, že si musí dávať pozor na každé slovo a byť pri vytváraní dojmu k druhým veľmi vypočítavý a to aj v situáciách, kde sa to zvyčajne nestáva. Nie je to však iba problém postihnutého, ale aj situácií, keď v predstavovaní normality zlyháva. Aj ten najmenší nevhodný prejav býva totiž považovaný za priamy dôsledok stigmatizujúcej odlišnosti. Na úrovni prežívania a posudzovania svojej vlastnej osoby sa v takýchto situáciách objavuje problém. Stigmatizovaný, pretože si osvojuje meradlá identity väčšinovej spoločnosti aj pri sebaposudzovaní, sa nemôže vyhnúť pocitom ambivalencie ohľadom

svojho ja. Čím je menej zviazaný so svetom normálnych, tým sú tieto pocity vnútornej nejednoznačnosti silnejšie. Bez spätnej väzby, aká vzniká v každodennom živote s ostatnými ľuďmi, sa však ocitnú v izolácii, ktorá je vhodnou pôdou pre pocity podozrievania, depresie, nepriateľstva, úzkosti a zmätku, ktorým sú stigmatizovaní často vystavení. Goffmanova knižka *Stigma* však nie je príručkou k boju proti stigmatizácii a deprivácii nositeľov diskreditujúcich znakov, hoci aj na takéto účely môže mať praktické využitie. Ako upozorňuje v záverečnej časti knihy, riadenie a manažovanie stigmy nie je ničím mimoriadne zvláštnym ani v živote „normálnych" ľudí. Roly normálnych a stigmatizovaných totiž nie sú až tak úplne odlišné. Okrem toho formy a kontexty odchýlok od spoločenských noriem sú také premenlivé, že nedáva veľký praktický zmysel hovoriť o deviáciách a odchýlkach v diskreditujúcom slova význame. Devianti alebo akokoľvek stigmatizovaní sú v jeho práci vykreslení ako ľudia, ktorí využívajú svoje sociálne zručnosti podľa rovnakých sociálnych pravidiel ako normálni ľudia. Rola normálneho a stigmatizovaného sú vždy dve časti toho istého celku.

Kniha v čase svojho vzniku, no aj v súčasnosti stále nastoľuje otázku hraníc medzi sociológiou a psychológiou. V čase, keď väčšina amerických sociológov pestovala tradičnú štrukturalistickú sociológiu, patril medzi prvý sociológov, ktorí upozorňovali na to, že ľudská osobnosť a identita sú sociálnym konštruktom. Týmto posunul aj diskusiu o identite na jednej strane viac do sféry záujmu sociológie a zároveň do diskusie o vzniku identity človeka priniesol modifikovaný sociologizmus E. Durkheima, predovšetkým analýzou rituálov, ktoré sa pravidelným opakovaním pri spoločných stretnutiach stávajú základným nástrojom vytvárania stabilného sebaobrazu.

Na záver sa nedá nespomenúť aj formálna stránka českého vydania. Okrem obsahu aj grafická úprava a formát knižky sú predpokladom, že sa ocitne medzi knihami ostatných najvýznamnejších sociológov, ktoré Sociologické nakladateľstvo vydáva. Na škodu celého dojmu je však nešikovnosť, s akou bol dvojakým spôsobom preložený podtitul knihy. Na obálke je *Stigma* uvedená (primeranejšie) ako *Poznámky o způsobech zvládaní narušené identity*, zatiaľ čo na druhej strane je kniha uvedená ako *Poznámky k problému zvládaní narušené identity*. Táto nejednoznačnosť prekladu prezrádza ťažkosti, ako čo najpresnejšie a najvýstižnejšie preložiť podtitul, ktorý by sa veľmi technicky (čo by však nie veľmi ladilo so spôsobom Goffmanovho písania) dal preložiť ako *Poznámky o manažovaní narušenej identity*. Český preklad anglického slova management ako zvládanie totiž môže narušiť ducha výkladu v akom pristupoval Goffman k rôznymi spôsobmi stigmatizovaným ľuďom. Goffman vo väčšine svojich prác využíval nehodnotiace, hoci v tej dobe konvenčné kategórie v nových situáciách na pomenovanie vecí netradičným spôsobom. Ako to v jednom vystúpení komentoval Howard S. Becker, takéto lingvistické vynálezcovstvo pomohlo Goffmanovi vyhýbať sa konvenčným morálnym a politicky korektným hodnoteniam, čo ochránilo vedeckosť jeho prác. Používanie neutrálneho jazyka umožňuje aj hlbšie porozumenie situáciám, ak by boli morálne posudzované. Spôsob, akým sú veci nazývané, takmer vždy odzrkadľuje mocenské vzťahy, pretože tí, ktorí majú moc, majú aj moc nazývať veci tak, ako chcú oni, zatiaľ čo tí druhí, tí bez skutočnej moci sa definovaniu pojmov a názvov v kontakte s mocnými prispôsobujú. Nepremysleným prijímaním konvenčného myslenia sa vnáša aj do vedeckého uvažovania množstvo analytických chýb a predsudkov, preto Goffman vytváral nový slovník sociológie opierajúci sa aj o skúsenosti tých, ktorých skúmal. Preto slovo zvládnutie nie je asi najšťastnejším prekladom. Vyjadruje totiž schopnosť, nie samozrejmý výkon. To, že človek niečo zvládne, nie je samo osebe každodenná záležitosť. Je to úspech, niečo mimoriadne. V kombinácii s pojmom stigma sa význam pojmu zvládnutie ešte zosilňuje, čo vytvára možnosti hodnotenia zvládol - nezvládol, zvládol dobre alebo takmer úplne nezvládol. *Stigma* je pritom prácou, ktorá pokračuje a rozvíja myšlienky z jeho prvej práce *The Presentation of the Self in Everyday Life*. Už v nej rozvinul svoj pohľad na človeka ako na aktívnu bytosť, ktorá rôznymi spôsobmi a taktikami v každodenných mikro-situáciách pracuje na tom, aby vytvorila na ostatných dojem práve taký, aký chce. Využitím slovníka a metafory života ako divadelného predstavenia robí Goffman z jednotlivca hráča, ktorý si vyberá z rôznych možných alternatív pre neho tú najoptimálnejšiu, pričom postupuje strategicky a účelne kontroluje to, čo robí. Jednotlivec riadi (manažuje) dojem, aký chce na ostatných vytvoriť, manažovanie je teda viac riadenie dojmu aj stigmy ako len zvládanie osudu. Predvádzanie a hranie je zároveň technikou sebaobrany a ochrany vlastnej dôstojnosti pred nátlakom okolia a sociálnych inštitúcií. V tomto duchu je napísaná aj *Stigma* a to aj napriek (alebo práve z dôvodu) tomu, že sa venuje životu ľudí, ktorí sú aktuálne alebo potenciálne stigmatizovaní.

Miroslav Tížik